

ÇALGILARDA İŞLEVSEL GELİŞİM

YEĞİN, Veyis
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Müzik alanında yaşanan değişim ve talepler çalgılarımızı doğrudan etkiler. Müziğin nesnel süreci içerisinde çalgıların geçirdiği serüveni görmeye çalışırken, çalgıların gelişimini zorlayan yada sağlayan öznel koşulları da ortaya koymaya çalıştık. Çalgılar üzerinde bir gelişmeden söz edebilmemiz için yapılan çalışmanın işlevsel olması gerekir. Yani bir talebi ve ihtiyacı karşılamalıdır. Çalgıların işlevsel geliştirilmesinde iki önemli ve itici güç vardır; **virtüözler** ve **lutiyeler**. Virtüözler, mevcut çalgılarla yapamadıkları veya anlatamadıkları düşünce ve isteklerinin peşine düşerler. Lutiyeler ise mesleki bilgi ve birikimleri ile bu talepleri karşılayacak çalışmaların içine girerler. Yapılan çalışmalar ihtiyaç duyulan talebi karşılıyorsa, başarılı olunmuş demektir. Yürütülen proje ve elde edilen başarılı sonuç, o çalgının tarihine işlenecektir. Aksi takdirde, söz konusu çalışmalar yalnızca bir deneme olmaktan ileri gidemez.

Geçmişte bir boş zaman uğraşı olarak görülen **Çalgı Yapımcılığı**, günümüzde ciddi tarihsel birikimleri olan bir meslek ve sanat dalı hâline gelmiştir. Bu mesleğin mensupları, ister usta-çırak geleneği içerisinde, isterse çalgı yapım okullarında yetişmiş olsunlar, **lutiyeler**, çalgıların geliştirilmesi konusunda sayısız başarılı çalışmalar yapmış ve yapmaya da devam etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Çalgı, lutiyeler.

ABSTRACT

Changes and demands in music directly effects instruments. I tried to present subjective conditions, which forced or caused developments in instruments, while, on the one hand, I was watching the adventure, through which instruments passed in the objective process of music. Studies should be functional in order to speak of a development on instruments. That is, it should reply a demand and necessity. There are two significant and motivating factors contributing functional development of instruments: virtuoso and luthier. Virtuoso searches for thoughts and wishes that he could not do or express with existing instruments. **Luthiers** are to supply this demand with their professional knowledge and experience. If products are answering the demand, then he is successful. The ongoing project and the obtained successful result will be written in history of that instrument. Otherwise, studies cannot be more than some tests and experiences.

Luthiership, which was used to regard as a spare-time hobby in the past, has today become a profession and artistic branch with serious historical accumulations. Members of this profession, educated whether in the relationship of master and apprentice, or in schools of instrument making, has made numerous successful works in developing instruments.

Key Words: Instrument, luthiers.

Çalgı Yapımcılığı, Geleneksel El Sanatları'nın en fazla ilgi çeken parçalarından biridir ve aynı zamanda müziğin bir alt birimini oluşturur. Çalgıların gelişimini sağlayan bir çok faktör sayılabilir. Örneğin; usta icracılar, iyi yapımcılar, teknolojik gelişmeler, ticari rekabet ortamları hatta coğrafi şartlar bu faktörler arasında sayılabilir ancak temel faktör **müzik**dir. O hâlde müzik alanındaki ihtiyaçlar, arayışlar ve yeni talepler, çalgıları geliştiren temel unsurlardır. Bu yaklaşım '**çalgi**' sözcüğünün tanımından da çıkartılabilir. Müzik yapmaya yarayan alettir çalgı şayet müzik diye bir olgu olmasaydı, çalgıdan da söz edemezdik.

Çalgıların gelişimini sağlayan faktörler var ise bu gelişmeyi engelleyen faktörler de vardır. Örneğin Ortaçağ Avrupa'sında telli ve vurmali çalgılar üzerinde fazla bir gelişme olmamıştır. Bunun nedeni, sosyal hayata olabildiğince hükmeden kilisenin, bu çalgıları çok tanrılı dinlere ait unsurlar olarak görmesi idi. Aynı biçimde çalgıların gelişimini olumsuz yönde etkileyen pek çok faktör sayılabilir. Ancak bu nedenlerin en başında muhafazakar yaklaşımlar vardır. İster dini nedenlere dayansın, isterse başka nedenlere, ister bilinçli, isterse bilinçsizce yapılsın, çalgıların geliştirilmesine karşı çıkanlar muhafazakar bir tutum sergilemektedirler. Yakın geçmişimizde halk müziğimizin en önde gelen duayen isimleri 'bas bağlamaya' yıllarca karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkışın altında geleneksel-otantik yapının muhafaza edilmesi kaygısı yatıyordu . Bu kaygıyı taşıyanlar, '**şayet halk ihtiyaç duysaydı, bas bağlamayı kendisi de yapardı diyorlardı**'.

Konu bas bağlama konusu değil, bas ses ihtiyacıdır. Bu sesler ister bas bağlamadan, isterse başka çalgılardan sağlansın. Şimdi, halkın bas seslere ihtiyaç duyup duymadığını anlamaya çalışalım. Yüzyıllardır halkımız kendi çalgılarını geleneksel yöntemlerle yaparak günümüze ulaştırmıştır. Üflemeli halk çalgılarına bakarsak zurna, zil zurna yanında orta-kaba veya kaba zurnayı görüyoruz. Bağlama ailesine bakarsak, tanbura ve bir dizi cura bağlamanın yanında meydan sazını, divan ve çöğür sazını görüyoruz. O hâlde, halk yaygın olarak kullandığı çalgıların yanında hem tiz hem de pes seslere ihtiyaç duymuştur. Bu örnekleri derili vurmali çalgılarda da görebiliriz. Zilli def'in yanında mazhar'ı, bendiri, arbaneyi görüyoruz. Koltuk davulu yanında daha iri gövdeli davullar da kullanılıyor. Kudüm'ün yanında nakkareyi gördüğümüz gibi kös' leri de görüyoruz.

Günümüz senfoni orkestralarının vazgeçilmez vurmali çalgıları Timpani'lerdir. Timpani'ler ikili, üçlü hatta ihtiyaca göre dörtlü, beşli guruplar hâlinde kullanılmaktadır. Timpani'ler , kös'e göre kolay taşınır, son derece pratik akortlanır, ses yoğunlukları kolayca değiştirilerek akortları anında başka seslere aktarılabilirler. Böylesine geliştirildiği için senfoni orkestraları kös yerine timpani kullanmaktadır. Ancak timpani'nin proto-tipi kös'dür, kös'ten geliştirilmiştir.

Arp, lir, çeng ve ziter benzeri çalgılardan tuşlu çalgılar türetilmiş, bu serüvenin nihayetinde piyano gibi bir çalgı ortaya çıkmıştır. **'Piyano ile bu süreç tamamlanmış ve son noktası konulmuştur'** demek, yine yanlış bir yaklaşımdır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Dünya müzik tarihi de bunu doğrulamaktadır. Rönesans'la yaşanan reform hareketlerinin müzik üzerinde öncelikle fazla bir etki yapmadığı görülmektedir. Ancak sonrasında yaşanan etkiler düşünüldüğünde, bir çok müzik yazarı, **'müzik insan yaşamında hiçbir dönemde bu kadar önemsenmemiştir'** demektedir. Koral müziğin önem kazanması ile çalgılar da büyük önem kazanmıştır. 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında insan sesleri ve bunlara bağlı olarak çalgılar da bas, tenor, alto ve soprano olarak dört gurupta toplanmıştır. Bu skala günümüze kadar çok daha fazla sayı ve çeşitlilikte yapılagelmiştir.

Buraya kadar anlaşılmıştır ki müzik yapanlar, her zaman hem tiz, hem de bas seslere daima ihtiyaç duymuşlardır. Ülkemizde çalgı yapıcılığı büyük ölçüde ve yaygınlıkla geleneksel yöntemlerle sürdürülmektedir ve usta, çırak ilişkisi ile günümüze kadar gelmiştir. Kırsal alanlarda ise boş zaman uğraşı olarak yapılmıştır. Bu sanat dalı köyden kente göç ile birlikte bir meslek dalı olarak icra edilmeye başlanmıştır. Çalgı Yapımcılığımız, henüz kendi sanayisini ve teknolojisini oluşturamamıştır. Sektör bazında güçlü sermaye oluşmamış ve yapımcıların kendilerini ifade edebilecekleri bir meslek örgütü henüz kurulamamıştır. Ağaç Teknolojisi, Odun Anatomisi ve Akustik gibi bilim dalları ise henüz bu sanat dalımızın içine girmemiştir.

Ülkemizde kullanılan klasik-akustik çalgıların geliştirilmesi konusu büyük ölçüde **'deneme yanılma'** yoluyla yapılmaktadır. Bas ses arayışları da bu anlayışın dışında değildir. Bu arayışlar hep çalgı gövdelerinin ve tel boylarının büyütülmesi yoluyla yapılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayıdır ki meydan sazı insanın fiziki yapısını sonuna kadar zorlamış, sonunda da kullanımdan düşmüştür. Aynı kaderi çöğür sazı da yaşamış, kendisi kullanımdan düşmüş, bir oktav tizi olan çöğür curası, çöğür olarak anılmaya başlanmıştır. Benzer bir süreç ney ailesi içinde de yaşanmıştır. Bolahenk ney kullanımdan düşmüş, bir oktav tizi olan bolahenk nisfiye, bolahenk olarak anılmaya başlanmıştır. Zamanımızda davut-bolahenk mabeyni ve davut ney de kullanımdan düşmüştür. Şah ney de pek görülmez olmuştur.

Günümüz teknolojisi, bas sesleri çok daha küçük gövdelerden elde etmemize olanak sağlamaktadır. Aynı biçimde uzunca tel boylarına da gerek kalmamıştır. Artık çok daha kısa tel boylarından bas sesler elde etmek olanaklıdır. O hâlde icracıların elini kolunu, boyunu posunu zorlamak yerine, çalgıların geliştirilmesi en doğru yaklaşımdır. Çalgıların geliştirilmesinde iki önemli ve itici güç vardır. Birincisi, **virtüözler**; ikincisi, **lutiyelelerdir**. Son derece sade bir yapıya sahip keman'ın tel boyu 33 cm'dir. Bu mesafede 3,5 oktavlık ses aralığı vardır, virtüözler bu sahayı zorluyor ve aşılıyorlar. Keman'ın bu derece gelişmesinde Vivaldi, Tartini gibi müzisyenlerin büyük katkısı olmuştur. Bu besteciler çalgılarını yenmiş ve adeta bir tatminsizlik yaşıyorlardı. Telden tele geçerken son derece kıvılcımlı ve yüksek gerilimli, patlayan sesler arıyorlardı. Bu talepler ise kemanın geliştirilmesini tetikleyen arayışları ve yeni yapım tekniklerinin bulunmasını sağlamıştır. Virtüözlerin benzer talepleri diğer akustik çalgılar üzerinde de olmuştur. Örneğin, piyano, gitar, ut ve bağlama'nın yanında birçok ağaç ve metal üflemeli çalgıyı sayabiliriz.

Çalgı yapımcılığının toplumsal bir iş bölümü hâlini almasıyla çalgıların geliştirilmesinde, lutiyelelerin de en az virtüözler kadar önemli rol oynadıkları görülmektedir. Üniversite bünyesinde kurulan Çalgı Yapım Bölümleri de konuya ayrı bir ivme kazandırmıştır. Bu okulların kuruluş tarihçelerinin çok eski olmamasına rağmen, buralarda sayısız proje yapılmış ve uygulanmıştır. Bu projelerden pek çoğu da başarılı olmuş ve çalgılarımızın gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Bugün burada, çalgı sergimizde yer alan birçok çalgı bu konuda verilecek en güzel örneği oluşturmaktadır. Çalgı sergimizde yer alan **bas çalgılar; kemane, bağlama ve klasik kemençe** ile **utar, uzun saplı ut, kudüm, rut, şehrut, santur, hegit** ve **alto kemençe** gibi çalgılar tamamen biz lutiyelelerin beyinlerinin ürünleridir.

Utar, sonsuz ses (perde) arayışının bir ürünüdür. Ut ve gitarın ayrı bir sentezi olan bu perdesiz çalgı, yumuşak ve kendine özgü tınısı ile ayrı bir keşif ve icattır. Şerif Muhittin Targan'ın yazmış olduğu veya benzer teknik kapasitedeki eserlerin, daha kolay çalınabilmesi amacıyla yola çıktık ve uzun **saplı ut** çıktı ortaya. Pek çok kişinin küçük ut da dediği bu çalgının tel boyu, standart ut'larla aynıdır. Gövdenin küçültülmesi ile kazanılan mesafe sap boyuna eklenmiştir. Normal ut'da zorlanılarak basılan tiz perdeler, olağan klavye üzerine alınmış, bu sayede ut'a son derece işlek bir icra kolaylığı kazandırılmıştır. Yine bir başka proje ile **kudüm** çalgımız yeniden yorumlanmıştır. Bu projede kudüm gövdesinde geleneksel yapımdaki gibi metal değil, ahşap kullanılmıştır. Bu sayede kudümlerde sıkca rastlanan ses yankılanması veya ses dönmesi denilen problemler tamamen giderilmiştir. Ayrıca kullandığımız mekanik gerdirme metodu ile kudüm'ün derisinin takılması ve akortlanması olabildiğince pratik hâl olarak kolaylaşmıştır. Bu sayede kudüm bir oktavlık alan içerisinde istenilen her sese kolaylıkla akortlanabilmektedir. **Alto klasik kemençe**'nin yapılma amacı ise bu çalgının

icra edildiği ses aralığını 4-5 ses aşağıya transpoze edebilmek idi. Güçlü bir volüme de sahip olan alto kemençe, kullanılmaya başlanmıştır. Akordu; neva-rast-yegah yerine, dügah-yegah-kabadügh seslerine çekilmektedir.

Müzik alanındaki ses ve tını arayışları öyle sanıyoruz ki müzik sanatı, bir insan ihtiyacı olduğu sürece hiç bitmeyecek bir serüvendir. Otantik orijinallığı korumak adına muhafazakar yaklaşımlar ise artık terk edilmesi gereken gereksiz bir korumacılıktan başka bir şey değildir. Yeni ve farklı tınıları aramak ve bulmak bu serüvenin bir parçasıdır. Tıpkı modadaki gibi eskiye dönmek, kaybolan tınıları yeniden keşfetmek de yine bu serüvenin ayrı ve çekici bir parçasıdır. Koleksiyonumuzdaki **şehrut, rut, barok keman, sine keman (aşk viyolası), santur, rebap ve hegit** gibi çalgılar ise geçmişte kalan ve kaybolan tınılara duyulan bir özlemi yansıtır. Çalgıların geliştirilmesi konusunda, geçmişe duyulan ilgi apayrı ve çok keyifli bir çekiciliğe sahiptir. 15.-19. Yüzyıllar arasında bazı çalgılarımız sessizce ortadan kaybolmuşlardır. **‘Acaba bu çalgıların sesleri (tınıları) nasıldı, ne şekilde çalınıyorlardı ve neden kayboldular’**. Bu ve benzeri soruları sordukça geçmişe doğru bir yolculuğa da çıkmışsınız demektir. Ancak yazılı belge ve teknik bilgi eksiklikleri bu alandaki çalışmaların en sıkıntılı yanlarını oluşturur. Bu konu üzerindeki en önemli kaynaklar minyatürlerdir. Oranlama yöntemiyle kopyaladığımız bu çalgıların tınılarının, icra edildikleri tarihsel dönemdeki orijinal örnekleri ile nasıl bir benzerlik veya farklılık gösterdiği konusu ise öyle sanıyoruz ki hiçbir zaman tam olarak anlaşılamayacaktır. Diğer taraftan, bu yüzyıllara ait eserler, aynı dönemin minyatürlerinden çıkan bu çalgılarla icra edildiğinde, eserlerin atmosferi ve çalgıların görüntüleri birleşince, dinleyenler adeta o eski tarihsel dönemlere sürüklenmektedir. Bu tarz çalışmalar, 1970 sonlarında Bakü’de başlamış, elde edilen çalgılarla oldukça ilgi çekici ve farklı sayılabilecek örnek grup çalışmaları yapılmaktadır. Son yıllarda benzer çalışmalar İstanbul ve İzmir’de de yapılmaktadır.

Zamanımızda hiçbir sanat ya da bilim dalı yalnızca kendi kaynağından beslenerek çalışamaz. Müzik sanatı da diğer komşu sanat ve bilim dalları ile öylesine iç içe geçmiştir ki sanatçı ister istemez çok yönlü olmak zorundadır. Hatta bu çok yönlülük de çoğu zaman işe yaramamaktadır, çünkü yapılacak araştırmalar mutlaka disiplinler arasında uyumlu bir koordinasyonu gerektirmektedir. Çalgıların geliştirilmesi konusunda yürütülecek projelerde genellikle ekip çalışmalarına ihtiyaç vardır. Yüzlerce yıllık usta-çırak ilişkisi ile biriken deneysel bilgi elbette ki çok önemlidir. Ancak kırk yıllık deneyimine rağmen birçok usta, mesleğini icra ederken kullandığı bazı yöntem ve tekniklerin nedenini tam olarak izah edememektedir. Hatta sahip olduğu ve çok önemli gördüğü bazı mesleki bilgilerinin bilimle çeliştiği görülebilmektedir. Bu nedenle **‘çalgıların geliştirilmesine’** yönelik çalışmalarda sadece **‘deneme yanılma’** yöntemi esas alınmamalıdır. **‘Bazı klasik-akustik çalgıların ses kutularında kullanılan ağaçlar, bu çalgıların kişiliğini oluşturan ses ve**

tınları üzerinde nasıl rol oynar.' konulu bir araştırma projesinde dünya'nın en iyi lutiyelerini de çalıştırsanız, bu insanların tek başlarına kayda değer bir şey bulamayacaklarını tahmin etmek hiç de zor olmayacaktır. Çünkü ağaçlar ve tınlar üzerinde araştırma teoremleri oluşturabilmek, Ağaç Teknolojisi ve Anatomisi dünyasına nüfuz etmekten geçer. Bu alan ise lutiyelerin hiç bilmedikleri değil ancak tam olarak nüfuz edemeyecekleri bir dünyadır. O hâlde bu veya benzer başlıklı bir proje, ancak odun teknolojisi ve ses fiziği uzmanları ile iyi yetişmiş lutiye ve müzikçilerin birlikte yürütebilecekleri bir ekip çalışmasını gerektirecektir.

Çalgı Yapım Sanatı'nın meslekî eğitiminin üniversiteler düzeyinde yürütülmesi, **'çalgıların geliştirilmesine'** önemli katkılar sağlayacaktır. Ancak bu sanat dalımız üniversitelerimizde icra ediliyor olsa da, sanat dalına genel bakış açısı hâlâ üniversal boyutta değildir. Bugün için konservatuvarlarda çalışan atölyeler ile piyasada çalışan atölyeler arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Çalgı Yapım Bölümlerinin alt yapılarına yapılacak yatırımlar, teknoloji ve laboratuvar destekleri hem çalgıların geliştirilmesi konusuna hem de bu mesleğin sanayisinin, teknolojisinin oluşumuna büyük katkı sağlayacak, dolayısıyla ülke ekonomisine de yararlar sağlayacaktır.